

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
Горло Наталії Віталіївни
«Функціональні та концептуальні моделі політики іредентизму», подану
на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за
спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси

Актуальність дослідження. Дисертаційне дослідження порушує вкрай важливу й актуальну наукову проблему щодо з'ясування сутності і природи іредентизму, особливостей реалізації моделей політики іредентизму на різних історичних етапах, а також пошуку дієвих шляхів протидії його деструктивному потенціалу. Актуальність дослідження не викликає сумніву, адже воно не тільки сприяє кращому розумінню природи іредентизму, але й дозволяє окреслити коло превентивних заходів щодо попередження появи іредентизму та виокремити більш ефективні засоби протидії йому.

Проблема іредентизму належить до малодосліджених у вітчизняній політології, що актуалізує проведення даного дослідження не тільки у теоретичному, але й практичному аспектах. Увагою автора охоплені різні випадки іредентизму, адже іредентизм еволюціонував від об'єднавчої політики, яка призвела до утворення незалежних Італії, Німеччини, Греції у ХІХ ст., до експансіоністського курсу Російської Федерації на початку ХХІ століття. Саме анексування частини території суверенної України всупереч усім міжнародно-правовим нормам, яке здійснила Російська Федерація у 2014 році, стимулює пошук оптимальних способів реагування на сучасну політику іредентизму.

Ступінь обґрунтованості та достовірності висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх наукова новизна. Основні завдання дослідження, сформульовані авторкою, полягають у здійсненні аналізу понятійно-категоріального апарату дослідження, з'ясуванні особливостей іредентизму як соціально-політичного явища, визначенні передумов і причин його появи, дослідженні впливу політичного режиму на поширення іредентизму, виокремленні функціональних моделей політики

іредентизму у контексті пануючих у певний історичний період міжнародних відносин, вивченні іредентиських процесів в Україні, розробці превентивних заходів з метою попередження його виникнення (с. 26–28).

Таке коло завдань визначило відповідні алгоритми та методологію дослідження. Дослідницька логіка Н.Горло відображена в структурі роботи, яка, на нашу думку, є виваженою і послідовною та такою, яка дозволила їй розкрити зміст теми та виконати поставлені завдання (с. 21–21).

Не викликає заперечень наукова новизна роботи, яка констатована автором у вступі (с. 29–34), викладена у розділах роботи (с. 136–140; с. 192–203; с. 238–247; 288–296; 376–385), узагальнена у висновках до розділів (с. 114–117, 224–228, 285–288, 344–347, 409–412) та загальних висновках до роботи (с. 412–422).

Чітко і однозначно в роботі визначені об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження роботи, на думку авторки, є іредентизм як етнополітичний процес, а предметом – моделі політики іредентизму, детерміновані інтересами й цілями його суб'єктів – національних меншин і споріднених держав та типом міжнародно-політичної системи (с. 28).

Доречно, на нашу погляд, відзначити ґрунтовне та конструктивне володіння дисертанткою як сукупністю загальнотеоретичних, так і специфічних методів вивчення такого явища як іредентизм. Відтак, для досягнення мети, авторка роботи розробила власний підхід до вивчення іредентизму. Дослідницька модель авторки є багаторівневою і включає: а) детальну розробку категоріального апарату дослідження; б) застосування основних дослідницьких парадигм – конфліктологічної та раціонального вибору для дослідження сутності і проявів іредентизму; в) характеристику впливу націоналізму на формування іредентизму; г) визначення залежності іредентизму від політичного режиму; д) типологізацію іредентизму; ж) роль культурно-ідеологічних чинників в обґрунтуванні іредентистської стратегії та інше (с. 28–29).

Таким чином, створивши в I і II розділах роботи власну дослідницьку модель, авторка вдало використовує її для аналізу іредентизму у сучасних суспільствах.

У вступі нею чітко визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження. Структура дисертації логічно продумана, а висновки характеризуються новизною та відповідають змісту роботи. Джерельна база дослідження є репрезентативною, дисертанткою опрацьовано 495 джерел.

У першому розділі «Стан наукового опрацювання проблеми іредентизму» (с. 38–98) автор акцентує увагу на специфіці дослідження іредентизму у зарубіжних суспільних науках і в країнах пострадянського простору. Звертаючись до наукових праць зарубіжних і вітчизняних науковців, дисертантка розкрила сутність іредентизму і визначила його специфіку в контексті об'єднавчих процесів, розмежувавши його з уніонізмом і паннаціоналізмом, та відцентрових процесів, порівнявши його з сепаратизмом і сецесіонізмом. Позитивне враження справляє дослідження проблеми у міждисциплінарному розрізі, із застосуванням методологічних здобутків різних наук: етнополітології, політичної регіоналістики, політичної конфліктології та інших. Аргументовано застосування конфліктологічної парадигми, раціонального і нормативно-ціннісного підходів як провідних методологічних засад дослідження.

Другий розділ «Теоретико-методологічні засади іредентизму як етнополітичного процесу» (с. 117–203) є ключовим у роботі, адже у ньому авторка аналізує цілі учасників іредентистського трикутника – меншини-іреденти, іредентистської держави та поліетнічної держави, і характеризує комплекс причин, які обумовлюють виникнення іредентизму. Дослідниця підкреслює, що існують як об'єктивні чинники для виникнення іредентизму, пов'язані з існуванням проблеми розділеності народів, так і суб'єктивні, які полягають у цілеспрямованому формуванні політичними і інтелектуальними елітами курсу на приєднання споріднених груп разом з територіями їх проживання. Слушною є думка про те, що у більшості випадків

іредентистська держава, лише декларуючи зацікавленість у добробуті споріднених груп, насправді використовує їх як засіб для приєднання чужих територій. У розділі авторка зосереджує увагу на ролі мовного, релігійного та історичного чинників в обґрунтуванні політики іредентизму (с. 132-133). У роботі охарактеризовано політику пам'яті як інструмент міфологізації минулого і засіб впливу на свідомість споріднених груп. Значну увагу приділено аналізу сутності «великих ідей» і проаналізовано змістовне наповнення «великих ідей» у Росії, Угорщині, Румунії, Сербії, Хорватії та інших державах. Окремий підрозділ присвячено типології іредентизму. Дослідниця пропонує низку критеріїв для виокремлення інших його типів. Обґрунтовано виокремлення «м'якої» та «жорсткої» моделей політики іредентизму (с. 202).

У третьому розділі «Роль іредентизму у внутрішньополітичних процесах полі етнічної держави» (с. 228–238) розширено уявлення про вплив внутрішньополітичної ситуації у поліетнічній державі на виникнення іредентистських настроїв з боку національних меншин. Цілком обґрунтованими є авторські рекомендації стосовно застосування дієвих превентивних засобів попередження іредентизму (консоціативна демократія, реформування етнонаціональної і регіональної політики тощо).

У четвертому розділі роботи «Іредентизм як чинник нестабільності на міжнародній політичній арені» (с. 288–325) дисертантка досліджує зовнішньополітичний контекст іредентизму, простежуючи його генезу й еволюцію в контексті трансформації систем міжнародних відносин, що дозволило виокремити функціональні моделі політики іредентизму. Аналіз змісту права народів на самовизначення, до якого часто апелюють іредентисти, і його співвідношення з принципом територіальної цілісності держави дозволило дослідниці прийти до висновку, що схвалення чи несхвалення окремих іредентистських проєктів з боку світової спільноти залежить від політичної кон'юнктури і позиції провідних світових держав, що засвідчує існування подвійних стандартів в оцінці політичних

прецедентів, пов'язаних з іредентизмом. Слід відзначити, що для висвітлення питань, пов'язаних з реалізацією права народів на самовизначення і пошуком оптимальних форм взаємодії національних меншин і споріднених держав нею була опрацьована низка міжнародно-правових документів – пактів, декларацій, угод. Конфліктогенний потенціал іредентизму проілюстровано на численних прикладах конфліктів, що засновуються на іредентистській складовій (серед них вірмено-азербайджанський, російсько-український та інші).

П'ятий розділ дисертації «Іредентизм в українській політиці» (с.347–387) розкриває місце іредентистського чинника в українській політиці. Авторка характеризує найбільші національні меншини в Україні і окреслює способи їх взаємовідносин зі спорідненими державами. У центрі уваги закономірно опинилися російська, угорська і румунська меншини, інтерес до яких з боку споріднених держав, на думку авторки, нині виходить за межі захисту етнічної ідентичності чи проведення власних геополітичних інтересів у регіонах. В окремому підрозділі охарактеризовано іредентистську складову у сучасних українсько-російських відносинах через призму теорії післяреволюційного іредентизму Дж.К. Дженкінса. Авторка аналізує об'єктивні вади української етнополітики, які певною мірою спричинили виникнення іредентистських настроїв. На думку дисертантки, ефективна регіональна політика здатна попередити появу відцентрових настроїв у поліетнічній державі.

Результати дисертаційного дослідження Н.В. Горло позначені науковою новизною, зокрема авторкою: а) досліджено іредентизм як етнополітичний процес, який представляє собою сукупність стратегій і дій іредентистської держави й іреденти – національної меншини у складі поліетнічної держави, яка прагне увійти до складу сусідньої держави на основі етнічної і/чи культурної спорідненості (с. 117–126); б) розрізнено і охарактеризовано іредентизм як різновид сепаратизму та іредентизм як політичний курс держави, яка намагається об'єднати в одному

етнополітичному утворенні всі групи розділеного народу (с. 128–136) ; в) виявлено особливості етнічної ідеології, яка обґрунтовує проведення політики іредентизму (ключовими ланками в ній є ідея «Великої держави» та політика пам'яті) (с. 153–185); г) розроблено періодизацію іредентизму у контексті змін у системі міжнародних відносин й виокремлено відповідні функціональні моделі політики іредентизму: Віденська система – об'єднавчий іредентизм; Версальсько-Вашингтонська система – експансіоністський; Ялтинсько-Потсдамська – латентний; постбіполярна система – поміркований і експансіоністський (с. 288–299).

Також дисертанткою **уточнено** низку теоретичних положень щодо вивчення явища іредентизму. Показано специфіку іредентизму в контексті етнооб'єднавчих та етнороз'єднавчих рухів. Доведено, що іредентизм не тотожний етнічному сепаратизму, оскільки етнічні сепаратисти налаштовані на створення власної держави, а іредентисти – на приєднання до сусідньої держави, де проживає більша частина етнічної групи. Авторкою доповнена типологія іредентизму на основі виокремлених власних критеріїв (с. 238–252).

У роботі набули **подальшого розвитку** уявлення про конфлікт ідентичностей як одну з першочергових умов формування іредентистських настроїв. Показано, що домінування в ідентифікаційній системі індивіда етнічної або регіональної ідентичності на противагу загальнонаціональній є загрозовим в умовах посилення інформаційного впливу з боку спорідненої держави на свідомість представників споріднених груп (с.252–272).

На прикладі України аргументовано, що регулювання етнополітичних процесів буде більш ефективним за умови одночасного реформування етнополітики, інтенсифікації регіональної політики, проведення реформи децентралізації влади та пожвавлення економічних реформ (с. 376–387).

Наукове та практичне значення результатів і висновків дисертації, пропозиції щодо їх використання. Практичне значення результатів дослідження полягає у виробленні рекомендацій для органів державної влади і місцевого самоврядування, які вбачають в іредентизмі – як внутрішньому, так і ініційованому ззовні – загрозу територіальній цілісності держави. Авторкою запропоновані превентивні кроки, які потрібно здійснювати задля попередження переростання внутрішнього іредентизму у загрозу політичній стабільності всередині держави.

Повнота викладу сформульованих в дослідженні наукових положень, висновків і результатів в опублікованих працях. Результати наукових досліджень гідно представлені у численних публікаціях авторки, серед яких одноосібна та колективна монографії, 27 статей, опублікованих в українських фахових та закордонних періодичних виданнях, 23 тезах доповідей на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях, 3 гаслах у навчальних словниках-довідниках, 2 публікаціях у наукових збірниках.

Логіка викладу матеріалів дисертаційного дослідження, структура та стиль дозволяють вважати його самостійним, завершеним дослідженням. Зміст автореферату повністю відображає основні положення, висновки та узагальнення, що містить дисертаційне дослідження. Оформлення дисертації й автореферату здійснено з дотриманням відповідних вимог до такого роду робіт.

Не ставлячи під сумнів наукову та практичну значимість основних положень дисертаційного дослідження, водночас не буде зайвим звернути увагу авторки на **певні дискусійні моменти в роботі:**

1. Характеризуючи національні меншини-іреденти, варто було б детальніше розкрити роль політичних лідерів та організацій в оформленні іредентистських вимог.

2. У третьому розділі розкрито вплив політичного режиму на виникнення іредентизму. Авторка констатує, що «вплив політичного режиму

на формування іредентистських настроїв є визначальним і беззаперечним» (с. 237). Але вплив політичного режиму в Україні на формування іредентистських настроїв потребує більш детального аналізу. Йдеться про те, що спочатку потрібно ідентифікувати сутність українського політичного режиму, а вже потім показати його вплив на поширення іредентистських настроїв у суспільстві. Констатації того, що в Україні демократичний режим для такого аналізу, на нашу думку, замало.

3. Аналізуючи категорії дослідження авторці роботи, на нашу думку, слід було більш чітко окреслити і охарактеризувати концепт «політизації етнічності», оскільки політизація етнічності є однією з причин виникнення іредентизму. В даному аспекті слід вказати на причини політизації (об'єктивні, суб'єктивні, зовнішні, внутрішні), вивчити стратегії «політизаторів» (політичних лідерів, «етнічних спекулянтів»), окреслити можливості запобігання даному процесу.

4. Залишився поза увагою авторки аналіз впливу електоральних процесів на поширення та загострення іредентистських настроїв. Перш за все йдеться про соціокультурний поділ в Україні на «Схід–Захід», який використовується у виборчих кампаніях як представниками проросійських, так і проукраїнських/проєвропейських сил, розпалюючи при цьому міжрегіональну ворожнечу та розколюючи країну, що постійно підживлює іредентизм. І, по-друге, залишається і надалі не забезпеченою репрезентація національних меншин у вищому представницькому органі влади – Українському парламенті. Хоча прикладів урегулювання цієї проблеми у країнах Європейського Союзу є немало. На нашу думку, цей досвід, мав би бути проаналізований у роботі і зроблені відповідні висновки для реалізації у площині практичної політики в Україні.

5. У п'ятому розділі роботи (параграф 3, с. 376–387) авторкою неодноразово констатується відсутність ефективної етнополітики в Україні, яка б могла попереджати поширення іредентизму. В той же час нею не запропоновані основні напрямки такої політики, які в перспективі могли б

бути використані для розробки «Концепції державної етнонаціональної політики України». Таким чином напрацювання дослідниці могли б отримати практичне застосування в українській політиці.

Враховуючи актуальність, новизну, важливість одержаних авторкою наукових результатів, їх обґрунтованість і достовірність, а також практичну цінність сформульованих узагальнень і висновків, вважаємо, що дисертація Горло Наталі Віталіївни «Функціональні та концептуальні моделі політики іредентизму» відповідає чинним вимогам до докторських дисертацій, зокрема пп. 9, 10, 13 «Порядку про присудження наукових ступенів», затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.) та паспорту обраної спеціальності, а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент –
**Доктор політичних наук, доцент
кафедри політології і державного управління,
декан факультету суспільних наук
Ужгородського національного університету**

Ю. О. Остапець

Підпис доцента Остапця Ю. О. підтверджую:
**Вчений секретар
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**

О. О. Мельник